

↑ Desi Sanggjä Gjamcho, regent pátého dalajlamy. Nejvýše je na thance zobrazen Buddha lékařství, od něj se celá linie lékařského učení odvíjí. Nejniže je Paldän Lhamo, ochránkyně školy Gelug.
(Zdroj Wikimedia Commons)

Anatomický náčrt lidského těla. *Modrý beryl*.
← Botanický, zoologický a mineralogický klíč. *Modrý beryl*.
(Přetištěno se svolením nakladatele z publikace: Parfionovitch, Yuri – Gyurme Dorje – Meyer, Fernand (eds.): Tibetan Medical Paintings: Illustrations to the Blue Beryl treatise of Sangye Gyamtsö (1653–1705), I–II. New York, Harry N. Abrams, 1992.)

Obrazová příloha k článku Anny Sehnalové Uvedení do tibetského lékařství I. – Historický nástin a spis *Gjúži*.

Šéfredaktor: Jakub Hrubý

Výkonní redaktori:

Jan Luffer, Anna Zádrapová

Grafické zpracování:

Eva Lufferová

Redakční rada:

doc. PhDr. Luboš Bělka, CSc.

Mgr. Daniel Beroušský, Ph.D.

prof. PhDr. Josef Kandert, CSc.

doc. PhDr. Attila Kovács, Ph.D.

prof. PhDr. Luboš Kropáček, CSc.

doc. PhDr. Jitka Malečková, CSc.

doc. PhDr. Jan Marek, CSc.

PhDr. Tomáš Petrů, Ph.D.

PhDr. Gabriel Pirický, M. A., Ph.D.

PhDr. Jiří Prosecký, CSc.

doc. Mgr. Martin Slobodník, Ph.D.

doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.

prof. Zdenka Švarcová, Dr.

prof. PhDr. Jaroslav Vacek, CSc.

prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc.

Mgr. Lukáš Zádrapa, Ph.D.

Redakce:

Nový Orient, Pod Vodárenskou věží 4,

182 08 Praha 8, tel.: 266 052 372

e-mail: novor@orient.cas.cz

Rukopisy se přijímají výhradně v elektronické podobě ve formátu Microsoft Word. Texty musí být psané jednotným fontem a jejich formální stránka se musí řídit propozicemi pro autory uveřejněnými na webové stránce Nového Orientu. Publikované materiály nemusí vyjadřovat postoje vydavatele. Za věcnou správnost příspěvků ručí jejich autoři a recenzenti článků.

Vydává: Orientální ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Pod Vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8

Tisk: Ofsetový tisk Kučera Plzeňská 282/62, 150 00 Praha
Toto číslo dáno do tisku 24. 4. 2015
Distribuce: KOSMAS, www.kosmas.cz
Cena 80 Kč, pro předplatitele 75 Kč (předplatné 300 Kč)
Starší čísla Nového Orientu si mohou zájemci objednat na adrese redakce.

ISSN 0029-5302

NOVÝ ORIENT

ODBORNÝ ČTVRTLETNÍK ORIENTÁLNÍHO ÚSTAVU AV ČR/ROČNÍK 70/2015

OBSAH

SVĚT KOLEM NÁS

Mešita v „zadním dvoře“

– Martin Klapetek

2

Vnitropolitický vývoj Baššárovy Sýrie v letech 2000–2010

– Eduard Gombár

10

Kát v Jemene – význam a ohrozenia pre spoločnosť

– Veronika Kramáreková

19

Strategie Čínské lidové republiky při jejím angažování v Africe

– Filip Strych

27

LIDÉ A DĚJINY

Panafricanismus a ideologické kořeny Organizace africké jednoty

– Kateřina Rudincová

34

KULTURA A MYŠLENÍ

Uvedení do tibetského lékařství I.

Historický nástin a spis *Gjüži*

– Anna Sehnalová

41

Parlament na talíři

Kritika politiky v mongolském umění

– Ľudmila Miškaňová

49

ORIENT A ČESKÉ ZEMĚ

Na okraj 65. výročí diplomatických styků s ČLR

– Ivana Bakešová

55

PŘEKLADY

Němá tvář

RAŠID DŽAHÁN – Z urdštiny v dévanágarském písmu přeložila Dagmar Marková

61

RECENZE

65

© Orientální ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.

Foto na přední straně obálky:

Buddha lékařství uprostřed svého ráje. Zobrazení doprovázející komentář *Modrý beryl* sestavený pod patronací regenta Sanggjä Gjamccha.

Foto na zadní straně obálky:

Ilustrace vývoje lidského embrya, během něž už podle tibetských lékařů zárodek prochází několika stádii vývojově jednodušších organismů (ryby, plazi a pak savci). Vše se otevírá náboženskými mistry a buddhou lékařství. Během počtů do zárodku vstupuje vědomí jedince z předcházejícího zrození.

Pomocnice rodičky jsou zobrazeny v oblečení typickém pro střední Tibet.

Přetištěno se svolením nakladatele z publikace: Parfionovitch, Yuri – Gyurme Dorje – Meyer, Fernand (eds.): *Tibetan Medical Paintings: Illustrations to the Blue Beryl treatise of Sangye Gyamtso (1653–1705)*, I–II. New York, Harry N. Abrams, 1992.

Uvedení do tibetského lékařství I.

Historický nástin a spis *Gjüži*¹

ANNA SEHNALOVÁ

Snad ve všech lidských společenstvích patřila odedávna mezi základní potřeby péče o zdraví a s ní spojené umění léčit. Ani Tibet nebyl výjimkou. Dal vzniknout svěbytné lékařské tradici spojující v sobě autochtonní představy s přejatými, která se v průběhu dějin rozdělila na několik škol a směrů. Již od počátku je tibetské lékařství úzce spjato s vládnoucími elitami a postupně se stále více propojuje s převládajícím buddhismem.

Počátky a doba Královská

Kulturně, jazykově a geograficky pestrá tibetská území pokrývají přes dva miliony kilometrů čtverečních. První doklady lékařství jejich obyvatel pocházejí z archeologických nálezů starých až 6000 let a sestávají z jednoduchých nástrojů a zbytků léčiv na dnech nádob určených k jejich uchování.²

Tibeťané sami hledají počátky svého lékařství u Buddhy a dávných vládců své říše. Podle legend si už jeden z prvních tibetských králů, Lha Thothori Nāncān (Lha Tho tho ri gnyan btsan, 3.–4.st.),³ ten, který měl z nebes zázračně získat první buddhistický spis v Tibetu, do svého sídla v pevnosti Jumbulagang (Yum bu bla sgang) pozval dva indické lékaře; za jednoho z nich dokonce prý provdal svou dceru. Indiští lékaři nejen léčili krále, ale také učili Tibeťany indickému lékařství. Ze svazku jeho dcery se vladaři narodil vnouček, jenž se též měl stát doktorem a založit tak první rodinnou lékařskou linii v Tibetu, zvanou Juthog (g.Yu thog).⁴ Tento rod, předáváje své znalosti z otce na syna, po staletí léčil královský dvůr a zrodil hlavní postavy tibetské lékařské tradice.

Rovněž nejslavnější vladař a sjednotitel říše, Songcān Gampo (Srong btsan sgam po, vládl

cca 617–649/50), si byl vědom důležitosti zdraví panovníka a dvora pro naplňování politických cílů. Neobracel se už jen na tradiční zdroj tibetské kultury, Indii, ale i na další státy. Měl si k sobě do Lhasy povolat lékaře z Číny, Řecka, Persie, střední Asie i Indie, aby učili, léčili, překládali a sepisovali. Řeckou tradici měl zastupovat slavný lékař Galénos, kterému se v Tibetu prý zalíbilo natolik, že se tam na několik let usadil.⁵ Také dvě královny manželky, čínská Kongdžo (Kong jo, čín. Wencheng 文成) a nepálská Bhrkutí,⁶ měly s sebou ze svých domovin přinést lékařské spisy.⁷ I druhý největší král Tibetu, Thisong Decān (Khri srong lde btsan, vládl 755–797), si sezval lékaře, odkud mohl, aby uspořádal první tibetský lékařský koncil. Konal se v klášteře Samjä (bSam yas), jenž nedaleko svého sídla ve Lhasě sám zbudoval jako první buddhistickou monastickou instituci v Tibetu.⁸ Spolu s dalšími lékaři shromážděnými z různých končin země měl Tibet zastupovat takzvaný Juthog Gönpo Starší (708–833) právě z rodu Juthog.⁹

Ač jsou záznamy o Královské době (7.–10.st.) a časů jí předcházejících značně legendarizovány, jádra četných příběhů mohou odrážet historickou skutečnost. Tibetští vladaři si za náboženství své říše zvolili buddhismus, jenž od té doby začíná být stále více spjat s vládnoucími elitami. Rovněž tak lékařství. Největší patroni náboženství byli a jsou vnímáni i jako největší podporovatelé vzdělanosti a spolu s ní i léčení. V Královské době stál Tibet na vrcholu politické moci a procházel asi nejdůležitějším formativním obdobím své historie. Tibeťané přicházeli do cílého kontaktu s mnoha kulturami, ať už během vojenských výbojů či dálkového obchodu. Cizí vlivy přijímali, přetvářeli a začleňovali do vlastních tradic a v lékařství tomu nebylo jinak.

Nejstarší písemné doklady o tibetském lékařství máme z Královské doby ze slavné knihovny

¹ Tento výstup vznikl v rámci projektu *Tibetský rituál a jeho odraz v lékařské tradici* řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze z prostředků Specifického vysokoskolského výzkumu na rok 2014. Za pomoc děkuji svým přátelům a učitelům, lékařům Mingji Cuomu ze Lhasy a Oxfordské univerzity a Nyimu Samphel Gurungovi z Mustangu a bönistického kláštera Triten Norbutse v Káthmándú.

² Prof. Yongdrol Tsongkha z Lanzhou University, osobní sdělení.

³ Navržené datace podle Kolmaše v Žagabpa 2000, s. 351.

⁴ Viz např. *Fundamentals of Tibetan Medicine*, s. 3–4; Schaeffer – Kapstein – Tuttle 2013, s. 292.

⁵ Legendární látky si protiřečí s historickou datací lékaře Galéna. *Encyclopaedia Britannica* uvádí údaj 129–cca 216. Např. Cuomu 2012, s. 4; *Fundamentals of Tibetan Medicine*, s. 3–4; Gyatso 2013, s. 366.

⁶ Nepál ve vlastním slova smyslu vznikl roku 1768; předtím se pod tímto označením rozumí městské státy údolí Káthmándú. Od 5. do 8. století se na tomto území rozkládal stát dynastie Ličchavijů.

⁷ Parfionovitch – Dorje – Meyer 1992, s. 3.

⁸ Tento lékařský koncil je nejspíše zpětně vytvořenou historickou paralelou k tzv. buddhistickému koncilu uspořádanému v Samjä tím samým vladařem v letech 792–794. Tehdy se na základě debaty mezi indickým mnichem Kamalašílou a čínským Mahájánou měl Tibet přiklonit k indickému pojetí probuzení postupnou cestou.

⁹ Viz např. *Fundamentals of Tibetan Medicine*, s. 5; Gyatso 2013, s. 366; Schaeffer – Kapstein – Tuttle 2013, s. 291–292.

†Juthog Jöntän Gönpo. Ikonografie obou Juthogů si je velmi blízká, často stěží rozeznatelná. Z jejich pravé ruky vychází buddhistické texty s mečem roztínajícím nevědomost, z levé nádoba s léčivý a klenoty.
→ Dawa Ngönše.

¹⁰ O tom svědčí např. dokumenty uchovávané v londýnské British Library. Viz též Parfionovitch – Dorje – Meyer 1992, s. 11; Schaeffer – Kapstein – Tuttle 2013, s. 114–118. Mezi dunhuangskými texty nalézáme také příručky pro léčení koní, nezbytných pro vojenství.

¹¹ Schaeffer – Kapstein – Tuttle 2013, s. 278; Zhang 1993.

¹² V tomto kontextu se nejedná o „tantry“ coby esoterické nauky, jak je termín na Západě většinou vnímán.

v oáze Dunhuang 敦煌 v současné čínské provincii Gansu 甘肃. Zahrnují celou škálu lékařských praktik: diagnostické postupy, popisy a klasifikace nemocí s návody, jak je léčit, recepty přípravy léčiv – mezi přísadami se už tehdy objevují rostliny vyskytující se pouze v Indii či Číně, jež bylo nutné získávat obchodem.¹⁰ Je zde patrné přebírání vlivů ze všech okolních kultur, aby byly smíchány s místními a vytvořily vlastní medicínský systém. Dále je z dunhuangských textů zřejmé silné propojení lékařství s náboženstvím a rituálem, mezi kterými často ani neexistuje ostrá hranice. Dochovaná vyobrazení dokládají silný kult takzvaného Buddha lékařství, Mänla (sMan bla) či Sanggjä Mänla (Sangs rgyas sMan bla, sa. Bhaišadžaguru), Tibeťany považovaného za podobu Buddha v léčebném aspektu. Tibetská lékařská tradice už tehdy tvořila koherentní celek a nesla rysy typické i v pozdější době. Není tedy divu, že se některé

z lékařských textů nalezených v Dunhuangu velmi podobají těm, které tibetští lékaři používají v současnosti.

Po rozpadu jednotného státu v raném 10. století jsou další medicínské snahy doloženy z doby tzv. „pozdějšího šíření buddhismu“ (čhidar, phydar, 11.–12.st.), kdy Tibet usiloval o kulturní a politickou konsolidaci. Jednu z hlavních rolí v ní sehrál tibetský učenec a překladatel Rinčhen Zangpo (Rin chen bzang po, 958–1055), vyslaný na studia do Indie. Kromě buddhistických textů se věnoval i medicíně a do tibetštiny přeložil několik sanskrtských lékařských spisů. Mezi nimi byla i *Aštánga hrđajasamhitá* (Sbírka esence osmi větví) sepsaná Vághbhatou v 7. století a Čandránandův (tib. Dawa Ngönga, Zla ba mngon dga') komentář k ní z 2. poloviny 10. století.¹¹

Buddhisace lékařství a spis *Gjüži* – vznik lékařských škol

Předpokládáme, že v Královské době existovaly na tibetském území různé lékařské tradice sdílející základní prvky, avšak v mnohém se lišící. První známý pokus o jakousi standardizaci lékařství a vytvoření jednoho základního textu přišel právě v době „pozdějšího šíření buddhismu“ v podobě díla zvaného *Gjüži* (rGyud bzhi). Spis sestává ze čtyř částí. Jeho titul by se dal přeložit jako „Čtyři tantry“, nebo „Čtyři tradice“ či „Čtyři linie učení“: Kořenná (*Cawa'i gjü, rTsa ba'i rgyud*), Vysvětlující (*Šadpa'i gjü, bShad pa'i rgyud*), Návodná (*Männgag gjü, Man ngag rgyud*) a Závěrečná (*Čhima'i gjü, Phy ma'i rgyud*).¹² Celkem čítají 5900 veršů ve 156 kapitolách. Každá z knih předkládá tutéž nauku z jiné perspektivy a všemi se jako osnova vinou stěžejní koncepty tibetské medicíny. Hlavní

pilíře nauky vychází z indické tradice zprostředkované především sbírkou *Aštáňghrdajasamhitá*. Dílo však zahrnuje mnohé starší materiály a zatím nedokážeme říci, co v něm je autochtonní, tibetské, a co přejaté, a to buď doslovně, anebo inspirované jinými medicínskými systémy. Dosud předpokládaný nejsilnější indický vliv se ukazuje jako překvapivě malý – indické texty byly předlohou pro asi jednu sedminu *Gjüži*.¹³

Všechny čtyři knihy jsou vloženy do úst samotného Buddhy lékařství v jeho různých projevech. Celá nauka je tak předkládána jako učení božského původu. Její text je posvátný a Tibeťané mu dosud prokazují úctu. *Gjüži* se buddhistickým sútrám velmi podobá i svým jazykem ve verších a formou dialogu mezi žákem a učitelem-Buddhou. Rovněž postuluje osvícení jako nejvyšší cíl každé cítící bytosti, pro nějž je nutné se zbavit základní příčiny neustálého

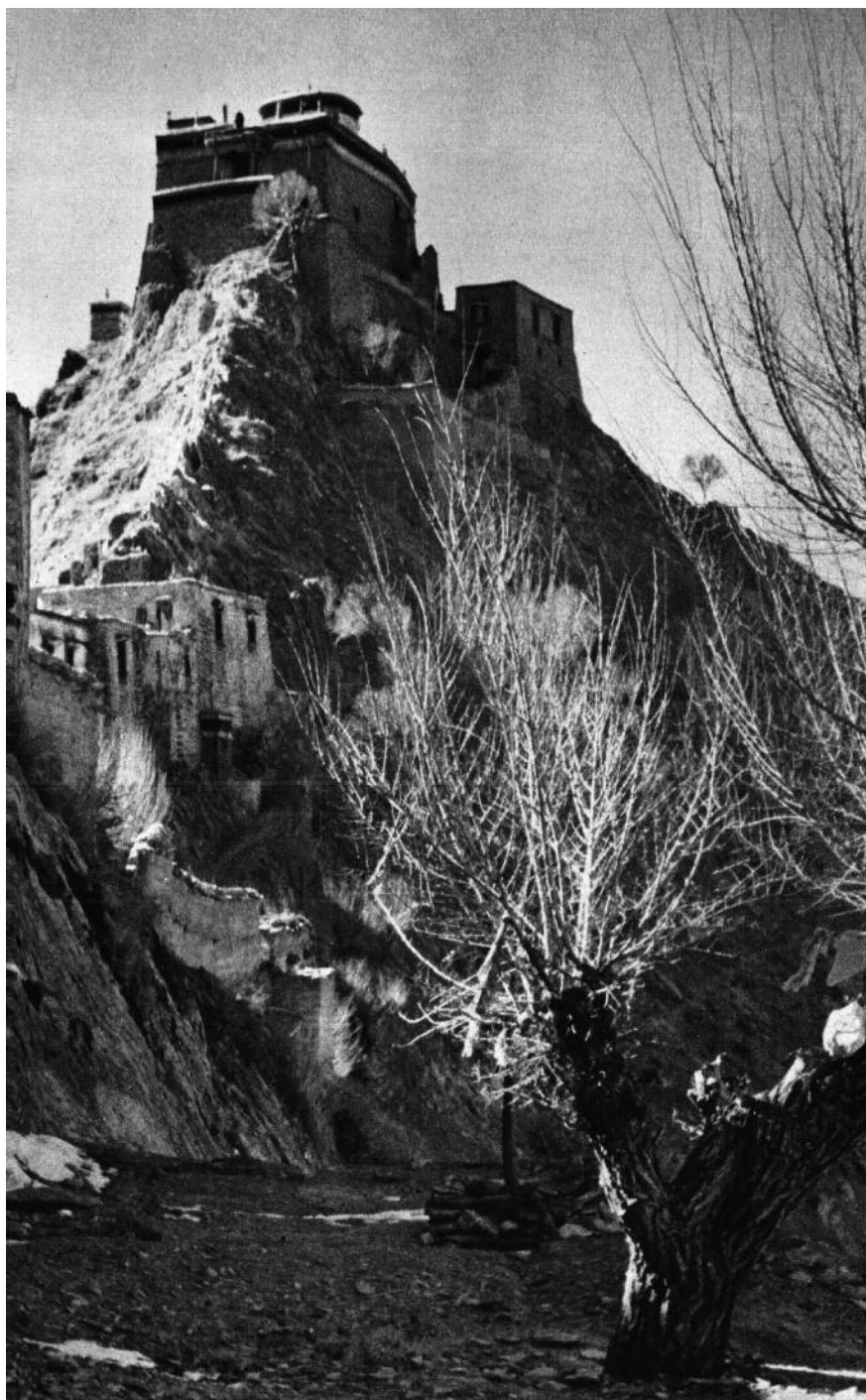
znovuzrokování – nevědomosti (*marigpa, ma rig pa, sa. avidjá*). Stejně jako sútry je dílo uvedeno titulem v sanskrtu a následně v tibetštině: *Amrtahrdajáňgáštahjópadešatantra* čili *Düci ňingpo jänlag gjäpa sangwa männgag gi gjü (bdud rtsi snying po yan lag brygad pa gsang ba man ngag gi rgyud)*, tedy *Tantra tajné nauky osmi větví esence nektaru*. Zmíněných osm větví (*jänlag gjä, yan lag brygad*) představuje osm základních odvětví lékařství: 1. „tělo“ (fyziologie), 2. „nemoci dětí“ (pediatrie), 3. „nemoci žen“ (gynekologie), 4. „démoni“ (vliv démonů na zdraví), 5. „rány“ (léčba ran), 6. „jedy“ (toxikologie), 7. „stárnutí“ (nemoci stáří a techniky omlazování), 8. „sexuální potence“ (léčba neplodnosti).¹⁴ Nektar (*düci, bdud rtsi*) značí medicínu (*män, sman*), léčiva a lékařské postupy.¹⁵ Esencí (*ňingpo, snying po*) se zde v základním významu míní léčivá účinnost a potenciál onoho

V chrámku Mäncikhangu z doby třináctého dalajlamy jsou i nyní předkládány obětiny významným lékařům Tibetu (podle učení školy Gelug), jimž symbolicky předsedá socha pátého dalajlamy Ngawang Lozang Gjamccha. Lhasa, 2014. (Foto autorka)

¹³ Gyatso 2014b.

¹⁴ *rGyud bzhi*, 1. kn., 2. kap., s. 5: *lus dang byis pa mo nad gdon/ mtshon dug rgas dang ro tsa bal*

¹⁵ *K män* jako synonymu *k ci a düci* viz Zhang 1993.

Lékařská škola Čagpori ve Lhase předtím, než byla zničena.

¹⁶ Tibetský termín *baidúrja* (*bai dūr ya, sa. vaidūrya*) označuje vzácný nerost světle modré barvy. Termín může zahrnovat lapis lazuli, safír i akvamarín. Dorje 2014, s. 129, pozn. 4; dGa' ba'i rdo rje 1995, s. 27–29.

¹⁷ *rGyud bzhi*, 1. kn., 1. kap., s. 1–3.

¹⁸ *rGyud bzhi*, 2. kn., 8. kap., s. 34–35.

¹⁹ Např. Blo bzang 'phrin las 2002.

²⁰ Dorje 2014, s. 141; Schaeffer – Kapstein – Tuttle 2013, s. 279.

nektaru, jichž se každý lékař snaží dosáhnout, v dalším významu pak elixír nesmrtelnosti překonávající všechny nemoci. Po úvodním uctění Buddha lékařství první kniha začíná popisem jeho ráje – města medicíny zvaného Tanadug (Ita na dug, sa. Sudaršana), „Nádherné“, či doslova „Nádherou sužující na pohled“. Uprostřed něj na berylovém trůně dlí zářící Buddha lékařství berylové barvy,¹⁶ obklopen mnoha žáky naslouchajícími jeho lékařské nauce. Kolem se tyčí čtyři hory, každá plodící zázračné lékařské substance, byliny, stromy, nerosty a mnoho zvěře.¹⁷

I přesto, že lékařské koncepty a praxe samy o sobě nemají s náboženstvím takřka nic společného, základní rámec veškerého léčení předkládaný *Gjüži* je náboženský. Medikamenty i medicínské koncepty jsou mandalizovány v Buddhově ráji. Oslovení Buddha lékařství zahrnuje prosby o pomoc při překonávání překážek sam-sary. Původcem zdravotních problémů je vychýlení z fyzické rovnováhy, avšak prvotní příčina této nerovnováhy a tudíž všech neduhů je vždy nevědomost, *marigpa* (*avidjá*).¹⁸ Ta v tomto smyslu bývá vykládána i jako neznalost správného chování a životních návyků, ale v podstatě se pravé nejvyšší uzdravení rovná odstranění nevědomosti a dosažení probuzení. Příznačně se tibetská lékařská tradice nazývá *sowa rigpa* (*gso ba rig pa*) či zkráceně *sorig*, „umění obnovy a hojení“. Slovo označující medikamenty, *män*, a většinou překládané jako „medicína“, je významově nejbližší slovu *phän* (*phan*) značícímu „prospěch, prospěšnost“ či cokoliv „prospěšného“.¹⁹ Mízí zde hranice mezi světskými a duchovními cíli, mezi léčením fyzického těla a cestou k probuzení, a vlastně mezi nimi v tibetském myšlení ani výrazné rozdělení není. Náš duševní stav ovlivňuje náš fyzický a naopak, a proto, pokud chceme docházet duchovního pokroku, musíme být, pokud možno, v pořádku i tělesně.

Podle buddhistické tradice byl spis *Gjüži* do Tibetu přinesen jako celek z Indie a do tibetštiny přeložen učencem Vairóčanou (8. stol.) za patronace krále Thisong Decäna. Vairóčanovi měl při překladu asistovat vladařův dvorní lékař, Juthog Jöntän Gönpö starší (g.Yu thog rnying ma yon tan mgon po, 8. stol.) z rodiny Juthog. Text *Gjüži* měl pak být uložen do pilíře kláštera Samjä, aby byl později odkryt v příhodný čas (jako tzv. *terma, gter ma*). Ten nastal v 11. či 12. století a jeho objevitelem (*tertön, gter ston*) byl Dawa Ngönše (Grwa ba mngon shes).²⁰ Podle jiné verze Juthog Jöntän Starší spis *Gjüži*

před jeho schováním upravil a přepsal podle znalostí nabytých na lékařském setkání v Samjä. Podle třetího příběhu Juthog Jöntän starší dokonce sám celé *Gjüži* napsal, vycházející při tom nejen z rodinné tradice, ale i ze svých studií v Indii a Číně. Jako nejvýznamnějšímu lékaři Tibetu své doby je mu také připisováno založení prvního tibetského lékařského institutu, který vznikl v jižním Tibetu a byl nazván Tanadug.²¹

Třináct generací po Juthog Jöntänovi starším se v této rodině narodil jeho největší pokračovatel známý jako Juthog Jöntän Gönpo mladší (g.Yu thog gsar ma yon tan mgon po, 1126–1202).²² I on měl strávit dlouhý čas studiem lékařství v Indii a dalších zemích. Právě jeho jméno je nejčastěji spojováno s autorstvím díla *Gjüži*. Tradiční vyprávění o jeho vzniku opět existuje v několika různých verzích. Podle jedné Juthog Jöntän mladší dílo *Gjüži*, dost možná jako *termu* odkrytou někdy za jeho života, převzal a uvedl ve všeobecnou známost. Podle další verze získané dílo dopsal podle vlastních znalostí a zasadil ho do tibetského prostředí, např. doplněním léčivých prostředků vyskytujících se pouze v Tibetu. Podle třetí a poslední verze celý spis *Gjüži* sám zkomponoval podle lékařské tradice linie Juthog, uchováající vědomosti po několik století. Juthog Jöntän mladší své zkušenosti předal svým dvěma synům-lékařům, z nichž se jeho hlavní následníkem stal Bum-seng ('Bum seng).²³

Bönisté mají na původ spisu *Gjüži* vlastní pohled.²⁴ Tvrdí, že *Gjüži* má svůj počátek v jeho tradicích, byl původně sepsán ve starobylém jazyce dávné bönistické říše Žangžung (Zhang zhung) a až později přeložen do tibetštiny.²⁵ Sami bönisté mají vlastní základní lékařský spis *Bumži* ('Bum bzhi), „Čtyři nádoby“.²⁶ V něm jako původce lékařství vystupuje Šenrab Miwo (gShen rab mi bo), tedy ta samá božská postava, jež diktovala základní nauky bönů a jež je jakousi obdobou či paralelou k buddhistickému Buddhovi Šákjamunimu. Bönisté i Šenraba Miwo jménem „Buddha“ (*sangs rgyas*) označují. Je mu také připisováno autorství několika dalších lékařských děl, jakož i Buddhovi Šákjamunimu.²⁷ Sbírkou *Gjüži* a *Bumži* se od sebe příliš neliší. Zůstává však otázkou, která z nich je starší či uchovává archaičtější tradice, a která případně stála předlohou pro vznik té druhé.²⁸

Převládající buddhistický spis *Gjüži* se rozšířil a vešel v Tibetu ve všeobecnou známost. *Gjüži* pro buddhisty a *Bumži* pro bönisty do dnešní doby představují základní lékařský spis, učebnici

i referenční příručku. Tato díla standardizovala a ustanovila teze tibetské medicíny. Chce-li se někdo stát doktorem, začíná právě mandalou Buddhy lékařství a pak pokračuje, až se z paměti naučí několik knih *Gjüži* nebo *Bumži*. Oba spisy byly od doby svého vzniku po staletí nejen používány, ale i doplňovány. Generace lékařů k nim připisovala své poznámky a zkušenosti získané praxí. Vznikaly tak komentáře i samostatné spisy, jež díla vysvětlovaly, doplňovaly a také aktualizovaly dle lokálních specifíků geograficky proměnlivého Tibetu. Tato díla povětšinou patřila k těmto žánrům: praktické návody (*lhänthab*, *lhan thabs*), příprava a míchání léčiv (*mänčhor*, *sman sbyor*), určovací botanické klíče (*thungpe*, '*khrungs dpe*), manuály lékařských postupů (*laglen*, *lag len*) a historiografická díla (*logjü*, *lo rgyus*).²⁹

Na základě rozdílných výkladů a komentářů *Gjüži* se po následující staletí na tibetském území zformovalo několik samostatných lékařských škol. Dvě nejvýznamnější vznikaly na dvou různých místech středního Tibetu ve 14.–16. století a nesly označení „Severní tradice“ (Čhanglug, Byang lugs) a „Jižní tradice“ (Zurlug, Zur lugs, doslova „Tradice rohu“). Za jejich zakladatele jsou považováni Čangpa („Severan“) čili Čangdag Namgjal Dagzang (Byang bdag rNam rgyal grags bzang, 1395–1475) a Zurkhar Namni Dordže (Zur mkhar Nyam gnyis rdo rje, nar. 1439). Obě navazovaly na předcházející školu Dangti (Brang ti), jež se prosadila především v buddhistické škole Sakja (Sa skya) dominující politickému životu Tibetu ve 13. a 14. století.³⁰ Severní a Jižní škola se jmenovaly nejen podle svých zakladatelů a odlišné zeměpisné polohy svého vzniku, ale i podle zaměření. Severní se více věnovala zdravotním problémům v chladném a studeném klimatu, zatímco Jižní se soustředila na neduhy teplejších oblastí. Školy se nejvýrazněji lišily v identifikaci bylin sbíraných pro přípravu léků lišících se v klimaticky různých lokalitách. Z části Jižní tradice se později v prostředí buddhistické školy Digung Kagjü ('Bri gung bka' brgyud) vyvinula její vlastní lékařská škola, zvaná též Digung.³¹

S rozvojem lékařské vzdělanosti v Tibetu začala probíhat debata o historičnosti a autentičnosti spisu *Gjüži*. Někteří, vedeni Severní školou a Čangpou, prosazovali názor, že *Gjüži* skutečně pochází od Buddhy lékařství a nemůže být lidským dílem. Oproti tomu se Jižní škola snažila dokázat, že dílo není indického, nýbrž tibetského původu, poukazuje na obsaženou

²¹ Cuomu 2012, s. 3–5; Zhang 1993.

²² Dacec podle Ga 2014, s. 168.

²³ Podle Ga 2014, s. 173–174; Parfionovitch – Dorje – Meyer 1992, s. 3; Schaeffer – Kapstein – Tuttle 2013, s. 279; Zhang 1993. Jiné verze příběhu např. v Karmay 1998, s. 229–231; Parfionovitch – Dorje – Meyer 1992, s. 3–4.

²⁴ Tibetské náboženství *bön* (*bon*) je v současné době vnímáno většinou jako součást tibetského buddhismu. Samo sebe však z buddhismu vyděluje a obsahuje mnoho tibetských předbuddhistických představ, zpravidla více než standardní tibetské buddhistické školy.

²⁵ Karmay 1998, s. 231.

²⁶ *gSo rig 'bum bzhi*.

²⁷ Viz např. Cuomu 2012, s. 2–3; *Fundamentals of Tibetan Medicine*, s. 2.

²⁸ Téma původu a historičnosti obou spisů zůstává horkým tématem buddhisticko-bönistických diskuzí, kdy se obě strany snaží dokázat své prvenství.

²⁹ Gyatso 2013, s. 367.

³⁰ Garrett 2014, s. 180–183; Zhang 1993.

³¹ Garrett 2014, s. 187.

Mäncikhang založený třináctým dalajlamou Thubtänem Gjamcchem, s jedním z jeho současných absolventů. Lhasa, 2014. (Foto autorka)

autochtonní tibetskou látku a zmíněné materiály dostupné výhradně v Tibetu. Autor *Gjüži* byl podle „Jižanů“ člověk a skutečná historická postava, Juthog Jöntän mladší. Později došlo k jakési syntéze obou názorů a postavy Juthog Jöntän mladšího i staršího byly chápány jako manifestace Buddhy lékařství.³²

Z popsaného vývoje je zřejmý stále sílící kulturní i mocenský vliv buddhistických klášterů. Zatímco prvními patrony tibetských lékařů a medicínské nauky jako takové byli králové, už od doby *čhidar* a Rinčhen Zangpa tuto roli stále znatelněji přebírají rozmáhající se kláštery. V těch jsou zakládány vlastní vzdělávací medicínské instituce zahrnující do svých kurikul i astrologii.³³ Vzdělávání lékařů tak postupně přechází od laických rodinných linií do monastických opírajících se o nepříbuzenský vztah učitel – žák. Lékařství a buddhismus jsou spolu stále více spjaty a propojeny institucionálně i personálně. I oba zakladatelé Severní a Jižní tradice jsou vyzdvihováni nejen pro své lékařské znalosti a výuku, ale i pro autorství buddhistických spisů. I Juthog Jöntänovi mladšímu a staršímu jsou připisována náboženská díla. Sílí interpretace lékařských principů a nauky z buddhistických pozic. I když už samotné *Gjüži* je dílem buddhistickým, hlavní pokus o stmelení obou měl teprve přijít.

Pátý dalajlama a *desi Sanggjä Gjamccho*

K tomuto pokusu o spojení lékařství s buddhismem došlo za pátého dalajlamy. Ngawang Lozang Gjamccho (Ngag dbang Blo bzang rgya mtsho, 1617–1682) neboli „Velký pátý“ (Ngawa čchenpo, INga ba chen po), jak je Tibeňany většinou zván, je znám jako velký učenec a geniální státotvorce, který po několika stáletích znovu obnovil centralizovanou tibetskou vládu. Součástí jeho politických a sociálních reforem byla i snaha o standardizaci monastického vzdělávání a náboženské ideologie pomocí posilování vlivu buddhistické školy Gelug (dGe lugs) formující se od počátku 15. století a spjaté s institucí dalajlamy. Toto úsilí se odrazilo i v lékařství. Velký Pátý jej velmi podporoval a sám znal, i proto, že trpěl šedým zákalem. A tak si ve svém lhaském sídle Potale založil malou lékařskou školu. Ke dvoru zval tibetské i zahraniční lékaře, aby učili dvorní lékaře a pomáhali překládat další lékařské spisy do tibetštiny. Pátého dalajlamu léčili Číňané i Indové, šedý zákal mu odstranil právě indický lékař. Dalajlama podporoval klášterní lékařské školy, nařídil nové edice a tisky klasických lékařských děl a mezi státními rituály, které zavedl, nechyběly rituály léčebné, vycházející z lékařské disciplíny.³⁴ Součástí knižní produkce bylo i vytvoření a interpretace tibetské

³² Ga 2014.

³³ Gyatso 2013, s. 366

³⁴ Gyatso 2013, s. 375; Gyatso 2014a, s. 199; Parfionovitch – Dorje – Meyer 1992, s. 6.

historie z pozice mocenských, a tedy do značné míry monastických, elit. Mezi publikovanými tituly byly i nově sepsané historiografické spisy pokrývající různé sféry tibetské kultury, včetně medicíny. Raní tibetští králové byli představeni jako hlavní tvůrci civilizace a kultury, propagátoři buddhismu a s ním spjatým uměním léčit, jež bylo podáno jako nedílná součást náboženství. Postavy obou nejvýznamnějších lékařů Juthog Jöntana mladšího a staršího se dočkaly věhlasu a jejich kult se těšil státní podpoře. Byly vykresleny jako pevně spojené s buddhismem, tibetskými vládci a jako lidské manifestace Buddhy lékařství. Dokonce se zdá, že osobu Juthoga staršího zpětně vytvořili tibetští učenci až v této době a sám Juthog starší nikdy nežil.³⁵ Oproti tomu jeho údajný potomek, Juthog mladší, nejspíše skutečně byl historickou postavou. Každopádně se oba v Tibetu dodnes těší velké úctě.

Na mnohých těchto krocích se podílel dalajlamův schopný regent (*desi, sde srid*) Sanggjä Gjamccho (Sangs rgyas rgya mtsho, 1653–1705), který v jeho započatém úsilí pokračoval i po dalajlamově smrti.³⁶ V rámci upevňování státu se Sanggjä Gjamccho pokusil sjednotit i různé lékařské tradice existující v Tibetu a kodifikovat jeden platný medicínský systém určený monastickými centry školy Gelug. Za tímto účelem *desi* sezval do Lhasy lékaře z mnoha koutů kulturně tibetských území, včetně Bhútánu a jižních svahů Himálajů. Ti s sebou kromě vědomostí přinášeli i exempláře léčivých rostlin posbírané v jejich domovinách a další vzorky léčiv. Toto setkání dalo částečně vzniknout nejslavnějšímu a nejvlivnějšímu komentáři *Gjüži*, nazvanému *Modrý beryl* (*Baidúrja ngönpo, Bai đūr ya ngon po*), jenž v sobě spojoval také nauky Severní a Jižní školy.³⁷ Vzešla z něj i série sedmdesáti devíti krásně vyvedených thanek zobrazujících obsah jednotlivých kapitol *Modrého berylu*, tedy jednotlivých kapitol *Gjüži* s *desiho* komentářem.³⁸ Na vyobrazeních najdeme stejně jako v moderních atlasech či botanických, zoologických a mineralogických klíčích celkem věrná zpodobení stovky druhů rostlin, mnoha zvířat, nerostů, a kromě toho snad všeho, co s lékařskou tradicí nějak souvisí: početí a vývoj lidského embrya a následný porod, i typy pohřbů a návrat vědomí jedince zpět do samsáry. Malby ukazují desítky druhů moči rozlišovaných při vyšetření, nákresy správného čtení pulsů, naturalisticky vykreslené pacienty se všemožnými nemocemi, výrazkami

a anomáliemi, zpodobení zdravého jedince, člověka v depresi i osoby blízké smrti. Metaforicky zobrazují, jak se pozná dobrý lékař a jak špatný. Nechybí ani lékařské pomůcky jako lancety či inhalátory a anatomické nákresy kostí, svalů a vnitřních orgánů, pro jejichž zhotovení nechal regent konat pitvy. Cyklus thanek začíná mandalou Buddhy lékařství zobrazeného na trůně svého paláce podle první kapitoly *Gjüži*. Kromě medicínských témat malby zachycují i výjevy každodenního života Tibeťanů, od pěstovaných plodin, oblečení, účesů a obydlí až po společenské třídy a místní rozdílnosti. Představují tak cenná zobrazení Tibetu konce 17. století.

Se stejnou myšlenkou podporovat a standardizovat vzdělání lékařů založil Sanggjä Gjamccho roku 1696 první státní vzdělávací lékařskou instituci, školu Čagpori (lCags po ri) na stejnojmenném pahorku (tibetky „Železný“) hned naproti Potale. Její umístění vycházelo z regentovy vize Železného pahorku jako Tanadug, ráje Buddhy lékařství.³⁹ Studovali v ní mniši tradice Gelug až do jejího zničení za čínské okupace v roce 1959. Spolu s ní *desi* Sanggjä Gjamccho založil několik dalších lékařských škol ve středním Tibetu. Vliv Čagpori se projevil na širokém území. Následně zakládané lékařské školy při gelugpovských kláštorech, ať už ve východním Tibetu (např. Labrang, Kumbum) nebo v Mongolsku, byly budovány podle jejího vzoru, přejímaly její texty a posílali na ni studovat své budoucí učitele.

Desi Sanggjä Gjamcchovi se tak podařilo kodifikovat lékařskou teorii a praxi. *Gjüži* spolu s komentářem *Modrým berylem* byly pevně ustanoveny jako základní autoritativní texty tibetského lékařství a jsou jimi dodnes. Čagpori a další lhaské lékařské centrum, Mäncikhang (sMan rcis khang), založený třináctým dalajlamem Thubtänem Gjamcchem (Thub bstan rgya mtsho, 1876–1933) v roce 1916, představují hlavní současné vzdělávací instituce tibetské medicíny, ač obě ve své činnosti pokračují v indickém exilu.⁴⁰ Avšak dominantní *desi* Sanggjä Gjamcchova interpretace *Gjüži* nebyla přijata všude. Dodnes existují proudy tibetského lékařství na ní nezávislé, jež se po staletí vyvíjely a vzkvétaly mimo centra školy Gelug. Vlastní lékařskou nauku si udržela škola Sakja, dále pak některé kláštery východního Tibetu jako právě sakjapovské Derge (sDe dge), Palpung (dPal spungs), patřící škole Kagjü, a Kathog (Ka thog) školy Ňingma (rNying ma).⁴¹ Svou lékařskou tradici založenou na spisu *Bumži* má i náboženství

³⁵ Schaeffer – Kapstein – Tuttle 2013, s. 291; Ga 2014.

³⁶ Desi byl tak obratný politik, že se mu skon jeho pána dařilo po patnáct let tajit a dále vládnout v jeho jménu.

³⁷ Sangs rgyas rgya mtsho 2005. Vedle něj *desi* sepsal i astrologické pojednání *Bílý beryl* (*Baidúrja karmo, Bai đūr ya dkar po*).

³⁸ Zobrazení reprodukována v Parfiönovitch – Dorje – Meyer 1992.

³⁹ Hofer – Larsen 2014.

⁴⁰ Viz <http://www.chagpori-tibetan-medical-institute.com> [navštíveno 11. 3. 2015] a <http://www.men-tsee-khang.org> [navštíveno 11. 3. 2015].

⁴¹ Gyatso 2013, s. 367.

bön. Kromě monastického a značně buddhizovaného lékařství se navíc v odlehlých končinách Tibetu i do současné doby uchovaly rozmanité laické rodinné linie lékařů. Ty si stále předávají své znalosti a vlastní lékařské texty z otce na syna a jsou v podstatě nezávislé na klášterních institucích.

Ač se tedy vzdělávání a pracovní prostředí tibetských lékařů může značně lišit, všichni, ti z klášterů i ti z rodinných tradic laiků, spolu sdílí základní lékařské představy a postupy. O těch však pojedná již další článek.

Použitá literatura

Blo bzang 'phrin las, Dung dkar: *Dung dkar tshig mdzod chen mo*. Pe cing, Krung go'i bod rig pa'i dpe skrun khang, 2002.

Cuomu, Mingji: Tibetan Medicine – A Holistic Approach. In: Witt, Claudia – Craig, Sienna – Cuomu, Mingji (eds.): *Tibetan Medicine Research, From Current Evidence to Future Strategies: Advice for an Interdisciplinary Conference*. Essen, KVC Verlag, 2012, s. 1–13.

Dorje, Gyurme: The Buddhas of Medicine. In: Hofer, Theresia (ed.): *Bodies in Balance*. New York, Rubin Museum of Art, 2014, s. 128–153.

Fundamentals of Tibetan Medicine. Dharamsala, Men-Tsee-Khang, 2009.

Ga, Yang: The Origins of the *Four Tantras* and an Account of Its Author, Yuthog Yonten Gönpö. In: Hofer, Theresia (ed.): *Bodies in Balance*. New York, Rubin Museum of Art, 2014, s. 154–177.

dGa' ba'i rdo rje: *'Khrungs dpe dri med shel gyi me long*. Pe cing, Mi rigs dpe skrun khang, 1995.

Garrett, Frances: The Making of Medical History, Twelfth to Seventeenth Century. In: Hofer, Theresia (ed.): *Bodies in Balance*. New York, Rubin Museum of Art, 2014, s. 178–197.

Gyatso, Janet: Tibetan Medicine and Buddhism on the Eve of Modernity. In: Tuttle, Gray – Schaeffer, Kurtis (eds.): *The Tibetan History Reader*. New York, Columbia University Press, 2013, s. 363–385.

— (a): Buddhist Practices and Ideals in Desi Sangye Gyatso's Medical Paintings. In: Hofer, Theresia (ed.): *Bodies in Balance*. New York, Rubin Museum of Art, 2014, s. 198–220.

— (b): Reading Pictures: Medicine and Buddhism at the Peak of the Tibetan State. Konference *Bodies in Balance*, New York, Rubin Museum of Art, 22. 3. 2014.

rGyud bzhi: bDud rtsi snying po yan lag brgyud pa gsang ba man ngag gi rgyud ces bya ba bzhugs so. Lha sa, Bod ljongs mi dmangs dpe skrun khang, 2006.

Hofer, Theresia – Larsen, Knud: Pillars of Tibetan Medicine: The Chagpori and Mentsikhang Institutes in Lhasa. In: Hofer, Theresia (ed.): *Bodies in Balance*. New York, Rubin Museum of Art, 2014, s. 257–268.

Karmay, Samten: The Four Tibetan Medical Treatises and their Critics. In: Karmay, Samten. (ed.): *Arrow and Spindle*, Kathmandu, Mandala Book Point, 1998, s. 228–239.

Parfionovitch, Yuri – Dorje, Gyurme – Meyer, Fernand (eds.): *Tibetan Medical Paintings: Illustrations to the Blue Beryl treatise of Sangye Gyamtso (1653–1705)*, I–II. New York, Harry N. Abrams, 1992.

Sangs rgyas rgya mtsho: *Gso ba rig pa'i bstan bcos sman bla'i dgongs rgyan rgyud bzhi'i gsal byed bai dūrya sngon po malli ka zhes bya ba bzhugs so*. Pe cing, Mi rigs dpe skrun khang, 2005.

Schaeffer, Kurtis – Kapstein, Matthew – Tuttle, Gray (eds.): *Sources of Tibetan Tradition*. New York, Columbia University Press, 2014.

gSo rig 'bum bzhi. Pe cing, Mi rigs dpe skrun khang, 2006.

Zhang, Yisun et al. (eds.): *Bod rgya tshig mdzod chen mo*. Pe cing, Mi rigs dpe skrun khang, 1993.

Žagabpa, Cipön Wangchug Dedän: *Dějiny Tibetu*. Praha, Nakladatelství Lidové Noviny, 2000.

Internetové zdroje

www.britannica.com

www.chagpori-tibetan-medical-institute.com

www.men-tsee-khang.org

Abstract

An Introduction to Tibetan Medicine – A Historical Overview and the *rGyud bzhi* Treatise

The article presents a brief introduction to the historical development of Tibetan medical traditions. Tracing early archaeological evidence and Dunhuang documents, it then describes the flourishing in the Tibetan royal period and during the second diffusion of Buddhism. The origins of the lineages of medical practitioners and of the Gyudzhi and Bumzhi treatises are discussed. Later developments include: the emergence of several medical schools, Buddhisation of medicine and its strengthening relationship with ruling religious elites, standardisation efforts in the time of the Fifth Dalai Lama and their consequences until the present.

PhDr. **Anna Sehnalová** studuje doktorát oboru Tibetánistika / Tibetan and Himalayan Studies na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a na Faculty of Oriental Studies, Oxford University. Věnuje se tématům reflexe divoké přírody a krajiny, zvířat a rostlin v tibetské kultuře, včetně tradiční tibetské medicíny a botaniky a jejich vztahem s tibetským náboženstvím.

